1867. AUS UND ZU H. HUTHMANN, PARTICULAE UT ET QUOD
Vorläufige Datierung: Herbst 1697

Überlieferung:
L Auszug mit Bemerkungen aus H. Huthmann, *Particulae Ut et Quod item Ut et Ne per colloquium expositae*, Duderstadt 1697: LH V 4, 2, Bl. 1–2. 1 Bog. 2°. 2 S.

bearbeitet von Lucia Oliveri

[Anhaltspunkte zur Datierung:] Bei unserem Stück handelt es sich um einen Auszug mit Bemerkungen aus H. Huthmann, *Particulae Ut et Quod item Ut et Ne per colloquium expositae*, Duderstadt 1697. Es steht in engem Zusammenhang zu weiteren Aufzeichnungen zum Gebrauch von »ut« und »quod« in N. 1865 und N. 1866. Jakob Schwachheim hatte Leibniz diese Schrift als Beilage zu seinem Brief vom 30. Juli 1697 (I, 14 N. 215) übersandt, in dem er ausführlich auf deren Inhalt eingeht und Leibniz um ein Urteil bittet. Leibniz bedankt sich zwar im Laufe des Herbstes für die Zusendung, vertröstet aber Schwachheim hinsichtlich einer Stellungnahme: »Ipsum usum Particularum Ut et Quod fortasse non satis distincte, nec sufficienter exponit; tametsi dicat non spernenda. Sed mihi ista ad pulvisculum usque excutere non vacat.« (I, 14 N. 309). Wohl bereits in dieser Zeit dürfte er bei der Lektüre unsere Auszüge angefertigt haben, ehe er im Postskript seines Briefes an Jakob Schwachheim vom 18. Dezember 1698 (I, 16 N. 225, S. 342) nur kurz unter Anführung dreier Belege auf die im Sommer 1697 von Schwachheim erbetene Beurteilung eingeht, die zu geben er letztlich vergessen hatte: »De ut et quod oblitus sum dicere saepe permutari.«
[Thematische Stichworte:] Grammatik; Gebrauch der Partikel »ut« und »quod« im Lateinischen

[Einleitung:] —

Particulae Ut et Quod item Ut et Ne per colloquium expositae ad consensum anonymo Hohnsteinensi veritatis amanti parandum cum autore M. Henningo Huthman[.] Anno MDCXCVII Duderstadii Typis Johannis Jodoci Hunoldt 4° pagg. 16.[1]

[ad p. 3–5] Introducit autor discipulum admonentem, ut ab Anonymo accusatus haereseos, et ignorantia gravatus grammatica se defendat. Respondet ipse priorem accusationem a se

[1] *Am Rand*: Autor *prodrom*[*u*]*m novi Foederis* ediderat eumque mox fuit prosecutus, cumque a receptis Theologorum placitis recedere visus esset in quorundam reprehensiones incurrit, quorum aliqui etiam in Grammaticam peccasse dixere. Ea hujus colloquii praeceptoris cum discipulo edendi occasionem dedit. Valde autem ipsius interesset, ut tam facile Theologis quam Grammaticis satisfacere posset.

23 f. pagg. 16. (*1*) Ait se ab Anonymo (*2*) Introducit *L* 24–S. 186701.1 autor (*1*) dicentem se fuisse ab Anonymo |Ho *erg. u. gestr.*| calumniose accusatum haereseos, et scoptice ignorantia gravatum grammatica. (*a*) Priorem (*b*) Priorem accusationem remittit autor (*2*) discipulum ... remitti *L* 26–30 Autor ... Foederis (*1*) exierat, in quo (*a*) a receptis Theologorum doctrinis reced (*b*) tum et (*2*) ediderat ... incurrit, (*a*) qui et (*b*) quorum ... dixere. (*aa*) Ab hoc (*bb*) Ea ... posset. *erg. L*

26 *prodrom*[*u*]*m*: H. Huthman, *Prodromus Novi Foederis Jer. XXXI 31, ad consensum in articulo de Justificatione Christianis restituendum expositi*, o. O. u. J. [1696].

remitti ad librum suum tertium (+ *Novi foederis* +) qui jam typographo (inquit) committitur. Alterum nunc examinatum iri. Imputatum ipsi erat, quod male dixisset: sequitur ut statuas. Itaque ut hoc tueatur paulo altius ita orditur: Non dico simpliciter: *vidi*, sed *vidi elephantum*. Interdum addo aliquid, ut *vidi pueros ludere*. Ita et nomen adjicio et verbum (+ imo aliquando, dicam: *vidi*, cum scilicet jam ante constat de quo agatur, et jam quaestio est aliena an mea fide rem tester +). Actus autem objecti est natura prior actu sensus[,] nam ex existentia oculi non sequitur existentia fumi prorumpentis bombarda explosa[.] (+ Hoc non sufficit, neque enim de oculo solo est quaestio, sed de oculo vidente; certis positis circumstantiis ex fumi prorumpentis existentia sequitur oculus videns, et vicissim ex oculi videntis existentia, sequitur existentia fumi prorumpentis. Altiore principio opus est, ad indicandum quid sit natura prius. Consequentia mutua est, sed natura priora sunt simpliciora. +) Hoc casu determinans est prius determinato, interdum tamen determinatum est prius, ut si jubeas me aliquid scribere, jussus quidem est prior, sed tamen determinatur a scribendi actu.

[ad p. 5] Porro prius determinor ad cogitandum: *lupus adest*, quam ad cogitandum: *video lupum adesse*. Sed si alios velim certiores reddere facti, non sufficit dici, *lupus affuit*, sed dicendum *vidi lupum*, id enim factum longe aliud est, quam si lupum tantum agnovissem audito ululatu.

[ad p. 6 sq.] Judicium nostrum indicatur per indicativum, v.g. *Johannes dormit*, hoc judicamus. Sed cum dico: *vidi Johannem dormire*, sensus est: cum cubiculum intrarem determinabar a Johanne dormiente ut cogitarem *en: Johannes dormit*. Hoc ergo dicetur: Infinitivus

1 tertium (*1*) jam ty (*2*) qui jam (*3*) (+ *Novi foederis* +) qui jam *L* 2–6 iri. (*1*) ⟨No⟩ (*2*) Idque hoc modo: non dico simpliciter (*a*) *vidi in nundinis* | sed *versehentlich nicht gestr.* | *vid* (*b*) *vidi*, sed (*aa*) *vidi pueros* (*bb*) *vidi elephantum.* (*3*) Quam (*4*) Accusatus (*5*) Imputatum ... *statuas.* (*a*) Itaque ut se purget (*b*) Itaque ut hoc (*aa*) ⟨p⟩ (*bb*) tueatur ... *elephantum.* | (+ Imo ... tester +) *zunächst hier erg., dann hinter* Interdum ... adjicio et verbum *verschoben* | *L* 6 Actus (*1*) ⟨nat⟩ (*2*) objecti determ (*3*) autem objecti *L* 6 prior (*1*) actu sensus, nempe determinans determinato. (*2*) actu sensus | nempe determinans determinato *gestr.* | [,] nam *L* 7 fumi (*1*) ex | (*2*) prorumpentis *ers.* | *L* 7 sufficit, (*1*) sed ex visionis existentia non (*a*) minus (*b*) mi (*2*) neque *L* 8 f. vidente (*1*) ex existentia fumi (*2*) certis ... existentia *L* 9 ex (*1*) existentia oculi videntis (*2*) oculi videntis existentia *L* 10 fumi (*1*) prorumpentis. +) (*2*) Al⟨–⟩ (*3*) Altiore *L* 10 f. Consequentia ... priora (*1*) paucioribus (*a*) indigent (*b*) requi (*2*) sunt simpliciora *erg.* *L* 12 prius, (*1*) Si (*2*) ut si *L* 14 cogitandum: (*1*) exploditur bombarda, quam ad cogitandum: *audio bombardam explodi*. Sed ut alios doce (*2*) *vidi lupum*, (*3*) *lupus* *L* 15 velim (*1*) credere lupum (*a*) ess (*b*) adesse, non sufficit ut (*2*) certiores *L* 19 f. cum (*1*) haberem (*2*) oculos (*3*) | visu *versehentlich nicht gestr.* | uterer, cogitabam (*2*) cubiculum ... cogitarem *L* 20 *dormit.* (*1*) Sic loquor (*2*) H⟨aec⟩ infinitivus (*3*) Hoc *L*

2 *sequitur ut statuas*: vgl. H. HUTHMANN, *Particulae Ut et Quod*, Duderstadt 1697, S. 7.

indicativi positi, nempe ut prius mente adhibiti. Sed cum te jubeo scribere est *infinitivus indicativi intenti, ille exponitur per quod, hic per ut. Videbam quod Johannes dormiret, jubeo ut scribas*[.] Cum dicit Mathematicus *Eclipsin esse futuram 26 April.* est indicativi positi, fuit enim futura, ante ipsum, imo ab aeterno[.] Itaque exponetur sic: scribit quod sit futura. Sic *spero quod pater sit rediturus*. Nam futuritas reditus est spe natura prior[.] Sed cum pluit sequitur terram madefieri[,] id exponendum: sequitur ut madefiat, quia madefactio est natura posterior[.] (+ Si tamen *sequi* non significat rerum connexionem, sed mentis illationem, potest dici *si pluit, sequitur vel infertur, quod terra madefiat*[.] Est enim illatio posterior rei veritate +)

[ad p. 7 sq.] Similiter dicemus: *sequitur ut statuas* (+ Hic distinguerem: Si est clare cognitum *sequitur ut statuas esse verum*; sed si honorem vis obtinere, *sequitur quod statuas esse bonum*. Si male vivis, sequitur quod divinas admonitiones minasque vel ad animum non revoces, vel plane non credas. Nempe hic non credere[,] non revocare ad animum, statuere de bonitate, natum prius est voluntario actu. +) Quia et si viae penitus madent, dicendum est: *sequi ut pluerit* (+ Ita fit per contractionem vel Ellipsin, ne opus sit dicere *sequitur ut judicetur quod pluerit*. Nam alioqui proprie magis dicetur *sequi quod pluerit*. Sed audiamus quomodo autor rem excuset. Hic enim maxime nodus videtur fuisse vindice dignus +), pluvia quidem natura prior est, quam mador terrae, sed si dicam *sequitur pluisse*, id est indicativi non positi, sed intenti[.] (+ Imo non intendo seu volo pluviam, sed judicium de ea, seu ut credatur pluviam fuisse. Res igitur non nisi per figuram excusari potest, qua fit ut aliud dicatur, aliud intendatur. Haec autem figura elegantiam habet, quia simul continet contractionem, nam sumus amantes brevitatis[.] Si dicam *sequitur quod pluerit* non ita fortiter ex primo judicium a

1 scribere (*1*) non (*2*) est *L* 4 positi (*1*) nam sint (*2*) fuit *L* 4 futura (*1*) ab aeterno (*2*) , ante *L* 5 Nam ... prior *erg. L* 7–9 (+ Si ... rerum (*1*) ⟨conn⟩ (*2*) connexionem ... potest, (*a*) *sequitur* quod (*b*) dici ... *madefiat*[.] (*aa*) Itaq (*bb*) Est ... veritate +) *erg. L* 10 dicemus: *erg. L* 10 distinguerem: (*1*) Si sic dicam (*2*) Si verum est (*a*) se (*b*) et (*3*) Si est *L* 11 *statuas* (*1*) sed si (*2*) *esse L* 12–14 Si ... minasque (*1*) ad ani (*2*) vel ... voluntario (*a*) actu +) Sane ut dicimus *Sequitur ut statuas*; ita (*b*) actu. +) *erg. L* 14 madent, (*1*) sequitur ut (*a*) ⟨ – ⟩ (*b*) pluerit (*2*) dicendum *L* 15 contractionem (*1*) , nam (*2*) , alias (*a*) dic (*b*) subintellige (*3*) | vel Ellipsin *erg.* | , ne *L* 17 autor (*1*) rem explicet. Hic enim videtur nodus (*2*) rem *L* 17 f. dignus +) (*1*) quia hic magis judicium intenditur (*2*) , quia (*3*) , pluvia *L* 18 indicativi (*1*) intenti (*2*) non *L* 19 f. (+ Imo (*1*) est (*2*) non intendo (*a*) seu volo pluviam, sed judicium de pluvia | , etsi (*aa*) ⟨ma-⟩ (*bb*) pluviae mentio fiat, *erg. u. gestr.* | (*b*) seu ... fuisse. *L* 20 nisi (*1*) per Ellipsin (*2*) per figuram *L* 20 figuram (*1*) excusatur, ut scilicet ali (*2*) excusari *L* 21 habet, (*1*) ob brevi (*2*) quia *L* 22–S. 186703.2 amantes (*1*) brevitatis +) | (*2*) brevitatis +) (*3*) brevitatis[.] Si (*a*) dicerem (*b*) dicam *sequitur quod pluerit* (*aa*) non di (*bb*) judicium (*cc*) non aeque (*dd*) non ... *sequitur* (*aaa*) *qu* (*bbb*) *ut* ... extensio, (*aaaa*) contractio et figura plus (*bbbb*) itaque contractio placuit (*aaaaa*) ⟨ – ⟩ (*bbbbb*) vim et v (*ccccc*) eleganti (*aaaaaa*) nervositate +) (*bbbbbb*) nervositate dicamque *sequi ut pluerit.* +) *erg.* | *L*

me intendi. Sin dicam *sequitur ut judicetur quod pluerit* molesta est verborum extensio, itaque contractio placuit eleganti nervositate dicamque *sequi ut pluerit.* +) [ad p. 9] Adducuntur deinde exempla Ciceronis ex Nizolio (+ De horum plerisque dubitari potest, an non id, de quo dicitur sequi ut sit, altero sit posterius; aut saltem ut in aeternis, non prius seu aequaevum haberi queat[,] quod si tamen revera prius natura intelligatur, jam recurrendum est ad figuram quam dixi +)[.]

[ad p. 9 sq.] *Placet Regi ut arx expugnetur*, *placet quod expugnata est*. *Opto tamen ut Eva fructu vetito abstinuerit* quia est indicativi intenti[.] (+ Hoc fit per fictionem rei impossibilis ut si quis nuntio praelii ad Tibiscum accepto, preces fundat ad deum ne filius suus in eo ceciderit; quasi facta infecta fieri possint. Rectius dicetur: *Optem ut abstinuerit*; id est *optarem nisi vanum esset*. Igitur intentio circa praeterita non potest locum habere nisi fingendo aliquid per eam posse effici, seu praeterita ad modum futurorum posteriora natura esse nostra intentione, cum in futuris intentio ad productionem ipsorum vel voto saltem et precibus conferre aliquid intelligatur +)

Puto fore, seu futurum esse ut mundus redigatur in nihilum[.] Nempe *fore*, id est futurum esse aliquid, quod sit causa ut id fiat. (+ *Fore*, *futurum*, ut *fieri* usurpatur[:] Deus faciet, a deo vel simpliciter, fiet ut mundus redigatur in nihilum, vel potius in alium statum, nam annihilatio ejus nuspiam tradita est. Sic etiam: *est*; *abest*, adhibentur aliquando. *Tantum abest ut credas*, id est *tantum abest quod faciat ut credas*. Cum dicitur: *est quod credas*; *quod* pronomen est[,] non conjunctio[.] Quanquam forte origine conjunctio ex pronomine et aliquando utrum intel-

2 *pluerit.* +) (*1*) Itaque cum dicit Cicero (*2*) Adducuntur *L* 4 f. prius (*1*) ⟨si⟩ (*2*) | sed ... queat *erg.* | quod ... prius (*a*) sit natura (*b*) natura intelligatur *L* 5 f. figuram (*1*) ⟨sic⟩ (*2*)) (*3*) modo jam dicto +) (*4*) quam dixi +) *L* 7 *est.* (*1*) *Opto ut Eva* (*2*) Se (*3*) *Opto* | *tamen erg.* | *L* 8 intenti[.] (*1*) (+ Est per fictionem (*a*) impossibile. (*b*) rei impossibilis, ut (*aa*) nam preces fund (*bb*) si quis preces ad Deum fundat ne filius suus ceciderit in proelio nupero ad Tibisum, cujus nuntium accipit (*2*) (+ Hoc ... impossibilis *L* 10 optarem (*1*) si qui (*2*) nisi *L* 12–14 seu (*1*) ea posteriora natura esse intentione, uti sunt futura. Alioq (*2*) posteriora natura esse intentione, uti futura ea sunt posteriora, et per eam (*a*) prod (*b*) ad productionem ipsorum (*aa*) confertur (*bb*) conferre (*aaa*) int (*bbb*) aliquid (*ccc*) aliquid intelligatur. +) (*3*) praeterita ad modum futurorum posteriora natura esse intentione, uti futura sunt posteriora intentione, ita ut | per eam *versehentlich nicht gestr.* | ad productionem ipsorum conferre aliquid intelligatur +) (*4*) praeterita ... intelligatur +) *L* 15 *nihilum* (*1*) (+ ⟨fore⟩ id est (*2*) [.] Nempe *L* 16 f. *fieri* | ita *erg. u. gestr.* | usurpatur | Deus (*a*) faciat (*b*) faciet ... simpliciter, *erg.* | *L* 18 tradita (*1*) est +) (*2*) . Sic *L* 18 *est* (*1*) interdum; (*2*) Est quod (*3*) Ta (*4*) Abest (*5*) abest (*a*) habent *ut* aliquando (*b*) adhibentur aliquando *L* 20 non (*1*) conjunctio +) (*2*) conjunctio[.] *L* 20–S. 186704.1 pronomine (*1*) ; *scio quod redemtor meus vivat*: id est quod scio hoc est: redemtor meus vivit +) (*2*) et ... *scripsisti* +). *L*

3 Nizolio: vgl. M. NIZOLIUS, *Nizolius sive thesaurus Ciceronianus ... nunc demum a J. Cellario Augustano locupletatus*, Basel 1583, Sp. 1307, s. v. »sequor«.

ligas nihil interest ut *scio quod scripsisti* [2] +). [ad p. 11–13] In metu sunt contraria opinio et votum, opinor malum, futurum esse, et opto ne fiat. Itaque metus est votum opinioni contrarium, vel opinio voto contraria: *Metuo ne Turca Hungariam recuperet*; *Metuo ut Germanis suppetant sumtus*, idem est quod *opto ne recuperet*, *opto ut suppetant*. Apud Germanos vero *furchten* est *opinari*. (+ Haec recte. +)

[ad p. 14–16] Judicium intellectus designatur per indicativum, ut *Judas desperavit*. Voluntas per imperativum *Resipiscite et credite Evangelio*. Sed haec absolute absque connotatione speciei. Sed cum species variae sint judiciorum et voluntatis actuum, ut *opinor*, *video*; *rogo*, *hortor*, *jubeo*; hinc actus mentis cum connotatione speciei aliunde intelligendae per modum finitum indicandus indicatur per conjunctivum. Si ipse me excusem, dicam, *non venio, quia caput dolet*. Si alius meam excusationem ita referet: *dicebat se non venire quia caput doleret*[.] Non igitur affirmat doluisse mihi caput, sed me hoc asserere.[3] Rex dicit *placet quod arx expugnata est*. (+ Rex dicere potest: *Credo quod expugnata est*, sed tamen etiam dicere poterit: *credo quod expugnata sit*. Alius de ipso: *Rex scit quod arx expugnata est*[;] *credit quod expugnata sit*; praesertim si id dubium aut falsum. Si tamen res certa puto excusari posse sic loquentem: *Etiam Rex jam credit quod arx ab hoste expugnata est*. +) *Archistrategus interrogat Regem an placeat quod arx expugnata sit* (+ imo etiam recte dicam interrogasse *an placeat quod expugnata est* cum scilicet captam et ipse significo. +) Itaque regula haec esto: verbum particulae quod additum cum non per se affirmat, sed speciem actus mentis ex

[2] *Am Rand*: *Scio quod feceris*
Scio quod interfuisti

[3] *Am Rand mit Einfügungszeichen ohne Entsprechung im Text ergänzt*: Sic et neganti dicam, *scio quod feceris*; at cum factum in dubium non revocatur, sed magis quaeritur de cognitione mea, dicam: *etiam ego scio, quod comessationi hesternae interfuisti, in qua turbae sunt datae.* Utr [*bricht ab*]

2 malum, (*1*) opto qu (*2*) futurum *L* 8 f. *rogo*, (*1*) *oro*, etc. *jubeo*, (*2*) *hortor L* 10 *non* (*1*) *affuisse* | (*2*) *venio ers.* | *L* 11 ita *erg.* (*1*) referat et dicet: *Dixit se non affuiss* (*2*) referet: *dicebat L* 13 *est.* (*1*) Alius dubit⟨–⟩ non a (*2*) (+ Dicit Rex *Credo quod expugnata est*, sed dicit (*3*) (+ Rex … poterit: *L* 14 *expugnata* (*1*) *sit* +) (*2*) *sit. L* 14–16 *Rex* (*1*) *credit quod arx* ⟨ – ⟩ (*2*) *scit quod arx expugnata est* et *quod expugnata sit. Rex credit quod expugnata sit. Non tamen credit quod expugnata est.* Etsi rex dicat: *credo quod expugnata est.* +) (*3*) *scit*, (*4*) *credit* (*5*) *scit … hoste* (*a*) *capta est* (*b*) *expugnata est L* 17 recte (*1*) dicitur (*2*) dicam interrogasse *L* 18 cum … significo. *erg. L* 18 f. Itaque | regula haec esto: *erg.* | (*1*) verborum (*2*) verbum … additum (*a*) quod | (*b*) cum *ers.* | *L* 23 f. de (*1*) scienti (*2*) cognitione *L* 24 *quod* (*1*) *inter s* (*2*) *interfuisti convivio* (*3*) *comessationi* | *hesternae erg.* | *L*

7 *Resipiscite … Evangelio*: vgl. Markus 1, 15.

significatione verbi praecedentis sortitur[,] requiritur conjunctivum, ubi vero per se affirmat, requirit indicativum (+ Haec non sunt generalia. Si de re adhuc existente loquar, possumus uti indicativo. Ut si nuntius adveniat de expugnatione, et ego dicam nuntio, *postquam Regi rem narraveris interroga eum an placeat quod arx jam expugnata est*. Sed in re paulo remotiore possumus etiam adhibere conjunctivum. Olim placebat quod Philipsburgum captum esset, vel captum erat, (nempe a duce Lotharingo) nunc displicet, quod captum est, nempe a Gallicis. Ita dicamus nuntio urbis deditionis allato. Sic et in universum usus linguarum regulis juvari potest, perfecte constringi non potest, cum homines vicina vicinis substituere soleant. Itaque usus regulis est conjungendus, quibus suppleantur quae iis comprehendi non possunt +)[.]

1 conjunctivum, (*1*) quod | (*2*) ubi *ers.* | *L* 3 si (*1*) Archistrategus | dicat *versehentlich nicht gestr.* | *domine Rex, placetne quod arx* (*2*) nuntius *L* 4–7 remotiore (*1*) adhibemus conjunctivum: Archistrategus jam (*a*) Regem nuper (*b*) olim (*c*) olim interrogabat Regem an placeat quod arx expugnata sit. Nunc vero interrogat an placeat quod arx nunc expugnata est. +) (*2*) etiam (*3*) possumus … esset (*a*) nunc displicet | (nempe a *versehentlich nicht gestr.* | (*b*) vel … nuntio (*aa*) ⟨ – ⟩ (*bb*) urbis deditionis allato. | Sic et *erg.* | *L* 7 regulis (*1*) certis se con (*2*) sati (*3*) juvari *L*

5 f. Philipsburgum … Gallicis: Am 18. September 1676 nahmen deutsche Truppen (Reichstruppen) unter der Führung Karls V. Leopold, Titularherzog von Lothringen und Bar, die seit Mai belagerte Feste Philippsburg ein. Im Oktober 1688 besetzten jedoch französische Truppen die Stadt erneut, obwohl Frankreich im Frieden von Nijmwegen (1679) auf das Besatzungsrecht in Philippsburg verzichtet hatte.